

Фуқаролик жамияти ғоялари эволюцияси

1. Фуқаролик жамияти ҳақида ғоялар эволюцияси
2. Янги даврда фуқаролик жамияти назарияси
ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари
3. Фуқаролик жамияти ҳақидаги замонавий
концепциялар

Фукаролик жамияти ғоялари эволюцияси

Фукаролик жамияти ва у ҳақидаги дастлабки тушунчалар — Авесто китобида келтирилган.

Авестонинг бош ғояси — эзгу фикр, эзгу мақсад, эзгу амал ҳар қандай жамият ва инсонлараро муносабатларнинг маънавий асоси эканлигидан далолатдир.

Авестонинг —Яштлар, —Виспират, —Вандидод қисмларида оила ва жамоада берилган сўздан ёки қасамдан воз кечиш, одамлар ўртасида тузилган аҳдномани бузиш катта гуноҳ эканлиги ўз ифодасини топган. Хусусан, —О Спитама, шартномани бузувчи киши бутун мамлакатни бузади, шу билан бирга Артага тегишли барча мулку молларга путур етказади.—О Спитама, аҳдингни бузма... ғоялари давлатлар сиёсий тизимининг ҳуқуқий асоси, адолат манбаи бўлиб, улар Рим ҳуқуқидан ҳам қадимийроқдир.

Авесто

Фукаролик жамияти гоялари эволюцияси

Абу Наср ал-Фаробий (870–950) нинг - Фозил одамлар шахри, асарларида шарқона сиёсий-ҳуқуқий ва ижтимоий фикр тарихида ижтимоий тизим, сиёсат, давлат ва ҳукумат ҳақидаги қарашлар назарий асосланган. Абу Наср Фаробий фикрича адолатли жамият қуриш учун уни мудофаа қилиш ва оқилона бошқариш усулини билиш, одамларга ёвузликдан сақланиш эзгуликка интилиш йўллари кўрсатиш лозим. У давлат раҳбарининг бошқарув маҳоратини умумий бахтга эришиш йўлидир деб ҳисоблайди.

Абу Наср ал-Фаробий (870–950)

Фукаролик жамияти ғоялари эволюцияси

Абу Райхон Беруний —Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар, —Ҳиндистон асарларида адолатли жамият ва унинг амал қилиши асосларини шакллантириш ҳақидаги ғояларни илгари сурган. Унинг фикрича, *жамиятнинг пайдо бўлишига одамларнинг ўзаро ҳамкорлиги, бирга яшашга эҳтиёжи ва интилишлари* сабаб бўлади. Адолатли жамиятни қуриш ахлоқий қадриятларга таяниши ва ривожлантирилиши лозим. Давлат раҳбарининг асосий вазифаси аҳолининг турли қатламлари, кучлилар ва кучсизлар ўртасидаги сиёсий ва ҳуқуқий адолат мезонларини ўрнатишдадир. Бунга унинг фикрича идеал ижтимоий тузилмани қуриш орқали эришилади.

Абу Райхон Беруний (973-1048)

Фукаролик жамияти гојлари эволюцияси

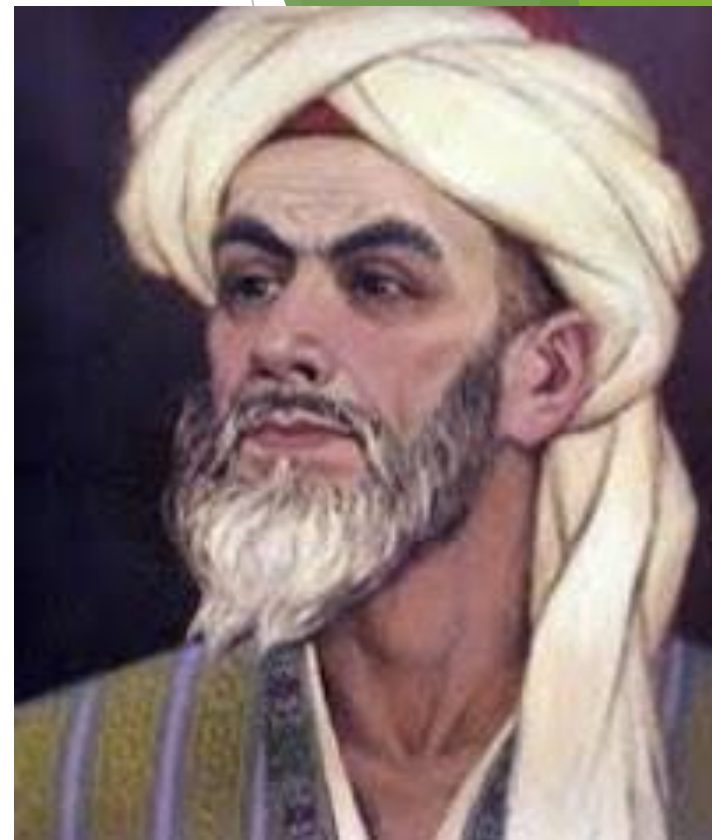
Абу Али ибн Сино (980–1037) фикрича *ижтимоий муносабатлар одамлар ўртасидаги тафовут ва тенгликсизлик натижасидир*. Хусусан, Ибн Сино - иқтисодий ва ижтимоий ҳамда шахсий хусусиятларга кўра *тенгликсизлик – инсон ижтимоий фаоллиги сабаби* ҳисобланади деб таъкидлайди. Идеал давлат куриш эса жамият аҳолисининг маънавий-ахлоқий равнақи билан боғлиқ..

Абу Али ибн Сино (980–1037)

Фукаролик жамияти зоялари эволюцияси

Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг Қутадғу билиг достонида давлатни бошқариш амаллари, қоидалари ва сиёсий - ахлоқий муносабатларни жамиятда қарор топтиришга эътибор қаратган. У давлат бошқаруви ва хизматини ташкил этиш турларини ҳамда шу даражаларга мувофиқ сифатларини таснифлайди. Жумладан, «Шоҳликка даъвогарлар онадан ажиб бир истеъдод билан туғиладилар ва улар дарҳол яхши-ёмонни ажратиш фитратига эга бўладилар. Бундайларга Худо идрок, фаросат ва юмшоқ бир кўнгил ато этади, қолаверса яхши иш юритиш ўқуви билан ҳам сийлайди» деб таъкидлаган.

Юсуф Хос Ҳожиб

Фукаролик жамияти зоялари эволюцияси

Адолатли давлат бошқаруви, унинг мукаммал назарий асосларини яратиш борасида улкан илмий мерос қолдирган ўрта асрлар мутафаккири, давлат арбоби Низомулмулкнинг - Сиёсатнома асари муҳим манба ҳисобланади. У амалдорларни ахлоқий фазилатларига қараб танлаш, адолат ва инсофни оёқ ости қиладиган кишиларни давлат ишларига аралаштирмасликни, давлатни бошқаришда кенгаш билан олиб бориш, фаолиятларни мунтазам назорат қилиш, итоат, ижро ва сифатлари тўғрисидаги қарашлари билан аҳамиятлидир. Айниқса, Низомулмулкнинг «Кўпчилик бўлиб қабул қилинган тадбир энг савобли бўлади ва шундай йўл тутиш керак» деган фикрлари аждодларимизнинг давлат қурилишининг адолатли тартиботларига катта эътибор берганлигидан далолатдир.

Фукаролик жамияти ғоялари эволюцияси

Комил инсонлар жамияти ҳақидаги ғоялар Алишер Навоий (1441–1501) сиёсий ва адабий фаолияти асоси бўлиб хизмат қилди. Алишер Навоий идеал ижтимоий-иқтисодий тузум ҳақидаги қарашларини ўзининг - Садди Искандарий, - Махбуб ул қулуб, - Пайғамбарлар ва донолар тарихи ва бошқа асарларида ёритган. Ижтимоий-иқтисодий тузум муаммоларини фақат адолатли ҳукмдор бошқараётган ва қонун устувор бўлган мамлакатда амалга ошиши мумкин. Шундай қилиб, Алишер Навоий учун адолат ва қонун ижтимоий тараққиётнинг асоси ҳисобланади. Унинг концепциясида ҳукмдор шахси алоҳида аҳамият касб этади. Фазилатли ва идеал шахс ҳақида мулоҳаза юритар экан Навоий ўзига хос инсонпарвар назарияни яратади. Ўз назариясида мутафаккир, бир томондан ҳукмдор ва боғбонни, бошқа томондан давлат ва боғни солиштиради. Унга кўра, агар боғбон ақли ва меҳнатсевар бўлса, унинг боғи гуллаб-яшнайдир. Худди шундай агар мамлакатнинг ақли, доно, адолатли, халқи учун қайғурадиган ва уни севадиган ҳукмдори бўлса, у ривожланиб фаровонлашади.

Фуқаролик жамияти ҳолялари эволюцияси

Фуқаролик жамияти концепциясининг Европача анъанаси антик илдиэларга эга. Фуқаролик жамиятининг антик концептуал таълимоитда жамият ва давлат феноменларининг узвийлиги қадимги юнон дунёқарашининг муҳим хусусиятларидан бири ҳисобланади. Хусусан, Афлотуннинг (мил. ав. 427– 347 й.) Давлат диалогида фуқароларнинг шахсий ва ижтимоий ҳаётини ажратишгина эмас, ижтимоий соҳани ҳозиргидек замонавий талқинда, сиёсий фаоллик сифатида тушунилган. Бунда жамият ҳаётининг сиёсий жиҳатлари, фуқаролик жамияти тизимининг умумий тавсифи сифатида намоён бўлади.

Фуқаролик жамияти ҳолатлари эволюцияси

Фуқаролик жамияти ҳолатининг кейинги ривожини Афлотуннинг шогирди Арасту(мил. ав. 384—322 й.) ижоди билан боғлиқ. Устози каби Арасту ҳам энг мукаммал жамият ҳолатини ишлаб чиқишга диққат эътиборини қаратади, бироқ фуқаролик жамияти ҳолатлари таркибида бу масала ўзгача назарий жиҳатларни ташкил қилади. Уни кўпроқ ижтимоий трансформация эмас, балки ***давлат тузилмасидаги ўзгаришлар қизиқтиради.*** Бундан ташқари Арасту ўзининг назарий ишланмаларида давлат ҳақидаги маъхум ҳолатга таянишни эмас, жумладан Афлотунга хос бўлган, балки воқеъликда мавжуд бўлган бошқарув шакллариини солиштириш, қиёсий таҳлил қилишга таянади, бу жиҳат эса унинг давлат ва жамият борасидаги позициясини конкретроқ бўлишини таъминлайди.

Фуқаролик жамияти ҳолатлари эволюцияси

Платондан фарқли ўлароқ, Аристотел хусусий мулкни эътироф этади.

Чунки у инсон табиатига хос бўлиб, одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ўзагини ташкил этади. Аристотель мулк ҳуқуқининг фуқаролар фаровонлиги, давлат ва унинг бошқарув шакли хавфсизлиги, қонунчилик органи ишида фуқароларнинг иштироки механизми, лавозимларни эгаллаш ва вазифаларни бажариш, суд органлари ишидаги ролини атрофлича ўрганган. Ҳуқуқни Аристотел адолат мезони деб ҳисоблаган ва унга ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ва айни вақтда уларни муҳофаза қилувчи институт сифатида ёндашган. Аристотел фикрига кўра, сиёсий бошқарув – бу одамларнинг эмас, балки қонун бошқарувидир: ҳатто энг яхши ҳукмдорлар ҳам туйғулар ва ҳиссиётга берилувчан бўлади, қонун эса «оқилона тафаккур»дир..

Фукаролик жамияти ҳоялари эволюцияси

Қадимги рим мутафаккири Марк Тулий Цицерон (мил. ав. 106-43 йиллар) ҳам жамият ва давлат (республика)ни тенглаштиради. Давлатни у умумий манфаатлар билан ўзаро боғланган одамлар мажмуи сифатида тасаввур қилади, давлат халқнинг умумий мулки ҳисобланади ва одамлар биргаликда яшашга табиий эҳтиёж сезади. Унинг фикрича, давлатнинг вазифаси мулкни муҳофаза қилишдан иборат. Давлат айна шу мақсадда ташкил этилади. Цицерон фикрига кўра, уч бошқарув шакли (монархия, аристократия ва демократия) унсурларини ўзида мужассамлаштирган аралаш давлат энг идеал давлатдир. Фақат шундай давлатда ҳар бир жамият аъзосининг манфаатларини қондириш ва у давлатни бошқаришда иштирок этиши таъминланади. «Давлатнинг мустаҳкамлиги ва фуқароларнинг ҳуқуқий тенглиги» бундай давлат тузумининг муҳим фазилати деб ҳисоблайди. Цицероннинг «Давлат ҳақида» ва «Қонунлар ҳақида» асарлари давлат ва ҳуқуқ муаммоларига бағишланган.

Фукаролик жамияти гојлари эволюцияси

Цицерон давлат тушунчасига биринчилардан бўлиб ҳуқуқий тус беради, бу таълимот кейинчалик жуда кўп мутафаккирлар, шу жумладан «ҳуқуқий давлат» ғоясининг ҳозирги тарафдорлари томонидан ҳам эътироф этилади. Цицерон концепциясига кўра, фукаролик жамияти ғояси антик давр учун классик аҳамиятга эга бўлади, бу ўз навбатида янги даврда шаклланган назарий қарашларга асос бўлади. Кўпгина экспертлар фикрича, айнан Цицероннинг ижтимоий-сиёсий таълимотида фукаролик жамияти ўзининг тушунчавий асосларига эга бўлади.

Фуқаролик жамияти ғоялари эволюцияси

Фуқаролик жамиятининг тарихий кўринишлари ифодаси Европа-Ўрта ер денгизи анъанаси асосида фуқаролик жамиятининг дастлабки кўринишлари – Уйғониш давридаги **итальян шаҳар-давлатларига** бориб тақалади. Бунда фуқаролик жамияти шаҳар бошқаруви тизими асосланган, муайян шаҳар доирасидаги, ижтимоий муносабатлар тизими сифатида характерланади. Олимлар фуқаролик жамиятининг яна бир тарихий илдизини, **олмон маданий доираси таъсиридаги континентал-европа анъанаси** билан боғлашади. Эркин фуқаронинг пайдо бўлишига, биринчилардан бўлиб бирлашган ҳунармандлар ва савдогарлар гильдияси, феодаллардан ҳимояловчи ва шаҳарлар бошқарувига таъсир қилган биринчи ассоциация сабаб бўлган деб ҳисобланади. Учинчи тарихий илдиз фуқаролик жамияти замонавий тушунчаси шаклланишида **либерал англо-америка анъанаси** муҳим аҳамият касб этган. Тадқиқотчилар бу борада турлича фикр билдиради. Масалан, фуқаролик жамияти табиий ҳуқуқ ва эркинлик асосида мулкка эгалик қилиши ҳақидаги ғояни Жон Локк, модернизация ва ўз-ўзини бошқаришни фуқаролик жамиятининг муҳим компонентлари сифатида Адам Смит, минимал давлат концепцияси, фуқаролик жамияти ва зарурий ёвузлик сифатидаги давлатнинг ўта чегараланган роли ҳақидаги ғояни Томас Пейн, америкача демократия таҳлили ҳоясини Алексис де Токвил, давлат ва фуқаролик жамияти ўртасидаги муносабатларни белгилаб берган ва фуқаролик жамияти мустақил бўлиши кераклигини таъкидлаган Жон Стюарт Милл каби олимларни кўрсатиш мумкин.

Фуқаролик жамияти зоялари эволюцияси

Шунга қарамай, айнан шундай масалани кўндаланг қўйиш ғояси ортидан янги даврда бир қатор файласуфлар фуқаролик жамияти концепциясини янада бойитди. Хусусан «Сўз эркинлиги ҳақида» Джон Мильтон, Левиафан Томас Гоббс «Давлат бошқаруви ҳақида икки трактат», Жон Локк «Қонунлар руҳи ҳақида», Монтескье «Ижтимоий келишув ҳақида» Жан Жак Руссо «Илоҳий-сиёсий трактат» Бенедикт Спиноза «Фуқаролик жамияти тарихи ҳақида хатлар» Анри Фергюсон кабилардир. Мазкур ишларда у ёки бу даражада инсон ҳаётининг ўзига хос шакли сифатидаги фуқаролик жамияти муаммолари ёритибгина қолмай шахс ва давлатга фуқаролик жамиятининг асосий субъекти бўлган фуқаронинг бутун потенциалини юзага чиқариш учун зарур бўлган принциплар янги сифатлари ишлаб чиқилган.

Фуқаролик жамияти ҳолатлари эволюцияси

Томас Гоббс антик давр мутафаккирларига (Платон, Аристотелга) эргашиб, жамият ва давлат тушунчаларини тенглаштиради. У давлат, фуқаролик жамияти ва фуқаровий шахс тушунчалари ўртасига тенглик белгисини қўяди. Бироқ, айти вақтда, у агар давлат фуқаро бўлса, бу ҳар қандай фуқаро давлат ҳисобланишини англатмаслигини қайд этади. Муайян ҳўжалик, савдо ва тижорат ишларини олиб бориш учун аъзолари ўзини ҳамжамят (давлат) хоҳиш-иродасига тўла бўйсундирмаган бирлашмалар, компаниялар, яъни «фуқаровий шахслар» ташкил этилиши мумкин. Айти вақтда бундай фуқаровий шахслар (ширкатлар) охиригача бўйсунган бўлади.

Мазкур мантиқни «фуқаролик жамияти» тушунчасига нисбатан ҳам татбиқ этиш мумкин.

Томас Гоббс

Фуқаролик жамияти ҳолати эволюцияси

Инглиз маърифатчи файласуфи ва сиёсий мутафаккири Жон Локк (1632-1704) ҳақи равишда ҳуқуқий давлатнинг атоқли мафкурачиларидан бири ҳисобланади. У ўз ғояларини «Давлатни бошқариш ҳақида икки рисола» асарида баён этган. Унинг таълимотида одамларнинг табиий ҳолати, фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва давлатнинг ташкил топиши муаммолари тушунтирилган. Локк ҳуқуқий давлатнинг

бош элементи бўлган ҳокимиятнинг бўлиниши назариясининг асосчиси ҳисобланади. Хусусий мулк назарияси Локкда меҳнат билан узвий боғлиқ.

Одамлар асосан ўз мол-мулкидан тинч ва хавфсиз фойдаланиш мақсадида жамиятга қўшиладилар, бунда мазкур жамиятда қабул қилинган қонунлар бунинг асосий қуроли ва воситаси бўлиб хизмат қилади, деб ҳисоблайди Жон Локк. Фуқаролик жамиятига бирлашиш – бу қулай, тинч ва фаровон ҳаёт кечириш, ўз мол-мулкидан хотиржам фойдаланиш ва ўзини мазкур жамият аъзоси бўлмаган одамларга қараганда хавфсизроқ ҳис қилиш учун бошқалар билан келишиш демакдир

Фуқаролик жамияти гоялари эволюцияси

Фуқаролик жамияти тушунчасининг либерал талқини, юқорида айтиб ўтганимиздек, Томас Гоббс ва Жон Локк даврида яратилган. «Фуқаролик жамияти» тушунчасини улар кишилик жамиятининг тарихий ривожланишини, инсоннинг табиий мавжудликдан маърифатли ҳаёт тарзига ўтишини акс эттириш учун илмий муомалага киритган. Томас Гоббс бундай ҳолатга давлат мавжуд бўлган ҳолда эришиш мумкин деб ҳисоблаган. У давлат бўлмаган жойда уруш, кўрқув, қашшоқлик, ёлғизлик, ёввойилик, жаҳолат, давлатда — оқилоналик, хавфсизлик, бойлик, тартиб, билим ва олижаноблик ҳукм суради, деб ёзган. Либерализм асосчиси Жон Локк биринчи бўлиб шахсни жамият ва давлатдан, эркинликни — бошқа қадриятлардан устун қўйган. Эркинликни у давлатнинг аралашувидан холи ҳолат сифатида тушунган.

Жон Локк

Фуқаролик жамияти ҳојлари эволюцияси

Фуқаролик жамиятини таҳлил қилишга нисбатан бошқа бир ёндашувни Гегель (1770-1831) таклиф қилади. У фуқаролик жамиятига ўз кундалик эҳтиёжларини меҳнат ёрдамида қондирувчи индивидлар мажмуи деб қарайди. Унинг фикрига кўра, фуқаролик жамиятининг негизини хусусий мулк ташкил этади. Гегель фикри бўйича, тарихий жараёни ҳаракатлантирувчи куч сифатида фуқаролик жамияти эмас, балки давлат амал қилади, у барча фазилатларни ўзида мужассамлаштиради, инсон шахси, умумий сиёсий, моддий ва маънавий асосларнинг жамулжам ифодаси ҳисобланади. Давлат инсонни ҳар хил тасодифлардан ҳимоя қилади, адолатни таъминлайди, умумий манфаатларни рўёбга чиқаради.

*Георґ Вильгелм
Фридрих Гегель
(1770-1831)*

Фукаролик жамияти ғоялари эволюцияси

Фукаролик жамияти демократик нормалари ва қадриятлари замонавий ижтимоий-фалсафий тафаккурда ҳам тахлил қилинган. Замонавийроқ кўринишда демократия ғоялари Туркистонда маърифатпарвар жадидлар фаолиятида кузатилади. Европада бўлгани каби Туркистонда ҳам ўрта асрлар феодал муносабатлари, догма ва анъаналарга қарши бўлган маърифатпарвар ғоявий оқим сифатида характерланади. У прогрессив кучларнинг мамлакатни феодал турғунлик давридан олиб чиқишга ҳаракат қилган ва курашганларини акс эттиради. Жадидлар таълим тизимини ислоҳ этишни талаб қилиб, дунёвий фанлар фаолроқ ўқитиладиган янги усулдаги мактабларни очган, уларда аниқ, табиий-илмий, иқтисодий фанлар ўқитилган.

Фуқаролик жамияти ҳолатлари эволюцияси

Фуқаролик жамиятининг замонавий концепцияларининг асосий ёндошувлари:

Формацион ёндошув – Фуқаролик жамияти тушунчаси капиталистик тизимга боғланади ва кенг (яъни жамиятнинг шакли сифатида) ва тор (яъни иқтисодий ва сиёсий муносабатлар ўратсидаги шаклланадиган муаян ижтимоий ташкилотлар мажмуаси сифатида) маъноларда тушунилади.

Цивилизация ёндошув Фуқаролик жамиятини цивилизация тарраққиёти контекстида кўриб чиқади. Унинг назарий асосларини О.Шпенглер, А.Тойнби ва П.Сорокин асрарларида яратилган. Уларга қараганда, фуқаролик жамияти бошқа ижтимоий шакллардан аввало юксак цивилизация даражаси билан ажралиб туради. Унинг асосий меъзони сифатида эса инсоғн, унинг эркинлиги, ривожланиш ва ижодийлик имкониятлари, шунингдек бошқа инсонлар билан тинчлик в тотувликда яшаш қобилиятлари тан олинади

Модернизация ёндошуви Модернизация концепцияларида (А. Турен, Ю. Хабермас, Э. Гидденс, З. Бауман ва б.) фуқаролик жамияти аъанавий жамият урнини эгаллаган ёки замонавий жамиятга хос бўлган белгиларни шакллантирадиган жамияти тушунилади.